

ÖVP a proměny katolického tábora

Vít HLOUŠEK

Rakouský stranický systém a jeho komponenty netvoří v české politologii zrovna privilegovaný předmět výzkumu. Představuje přitom poměrně specifický útvar, jehož vývoj charakterizuje přes řadu krizových momentů silná vnitřní kontinuita systémotvorných vzorců¹ i kontinuita vývoje jeho součástí. Strany, které působí na rakouské politické scéně počátku 21. století, představují formace, které mají v jistém slova smyslu své kořeny již ve století 19. Rakouský stranický systém se stal také modelem (případně jedním z modelů) pro řadu dnes již osvědčených a tradičních politologických konceptů. Rakouského příkladu explicitně užil Arend Lijphart (1969; 1977) ve svém konceptu konsociační demokracie, v Rakousku lze úspěšně sledovat vznik a vývoj konfliktních linií (*cleavages*) tak, jak tento badatelský koncept rozpracoval Stein Rokkan (Lipset, Rokkan 1967) a jeho následníci, na fungování rakouského stranického života je možno pozorovat zajímavé mechanismy prorůstání stranického života a dělítek stranické politiky do ostatních sfér politického i nepolitického života. V posledních zhruba 15 letech jsme pak svědky výrazné proměny fungování rakouské politiky (nebo alespoň pokusů o prosazení takové proměny), které mají velmi výrazné kořeny a/nebo dopady i na fungování rakouského stranického systému.

Právě některým aspektům onoho fenoménu, který se v rakouském kontextu popisuje jako segmentace společnosti na jednotlivé sociokulturní a politicky determinované tábory, se bude věnovat následující studie. Předmětem této studie bude katolický tábor v Rakousku, respektive strany, které jej v průběhu vývoje představovaly.²

Značná míra kontinuity katolického tábora vyžaduje, aby byla alespoň v hlavních rysech pojednána historie působení politických stran jakožto výrazu vývoje tohoto tábora, respektive vývoj jejich umístění v rámci rakouského stranického systému. Osou výkladu ale bude vývoj ÖVP jakožto pokusu překonat klasická konfesijní omezení a vybudovat moderní křesťansko demokratickou stranu. Budeme přitom sledovat nejen úspěšnou adaptaci ÖVP na tyto úkoly, ale také specifika daná rakouským politicko-kulturním kontextem. Konečně se pokusíme analyzovat proměny postavení ÖVP v 80. a 90. letech minulého století v souvislosti s otevřením prostoru pro rekonfiguraci rakouské stranické soutěže, to vše především z perspektivy vývoje podoby katolického tábora a jeho vazeb na jej reprezentující stranický subjekt.³

1. Tábor či sloup – snaha o pojmové vymezení

Pro rakouské prostředí se již tradičně při popisu stranicko-politické reality hovoří o **táborech** (*Lager*). Politický tábor představuje koncept, který vychází z existence v podstatě stabilizované stranické scény, na níž se pohybují subjekty, které jsou nejen vzájemně zřetelně ideologicky vymezeny, ale také disponují určitou sadou sociokulturních vazeb na svoje voličstvo, které z tohoto voličstva vytvářejí do určité míry uzavřenou a distinktivní sociální skupinu. Z toho je

zřejmé, že ne každá strana může aspirovat na to, že představuje v rámci dané společnosti politický výraz nějakého tábora. Pojem „tábora“ je potřeba ale ještě vymežit vůči pojmům jako „sloup“ a „pól“. Pojem „pól“, přestože jeho konstitutivní znaky jsou zdánlivě podobné⁴, vychází z poněkud jiné logiky a perspektivy. Zatímco **póly** charakterizují význam stran primárně z pohledu stran samotných (postačí, že strana má určitou kvantitativně relevantní voličskou základnu a je vcelku nepodstatné, jaké vazby mezi stranou a jejími voliči jsou), v případě táborů je perspektiva obrácena primárně spíše ke společenským skupinám, které jsou nositelkami volební podpory dané strany a vytvářejí příznivé prostředí pro reprodukci dané stranické ideologie. Jinými slovy řečeno, každý opravdový tábor je z logiky věci automaticky i distinktivním pólem, ale naopak to neplatí.

Vztah mezi koncepty tábora a **sloupu** (pro germanofonní prostředí *Säule*) je poněkud jiného druhu. Sloup, podobně jako tábor, předpokládá existenci určitého sociokulturního prostředí integrovaného sítí různých sdružení a také stranickou organizaci, ale rozdíl je v komplexnosti vnitřní integrace tohoto prostředí a jeho oddělenosti od ostatních sloupů. Sloup tedy na jednu stranu intenzivně integruje své příslušníky, na stranu druhou má tendenci poměrně ostře polarizovat celkové politické prostředí.⁵ (Srov. Fiala 1995:172–173) Sloup přitom nemusí být v žádném případě vymezen nějakou sociální vrstvou (třídou), ale může třídní strukturu protínat. Opět můžeme formovat určitý vztah mezi táborem a sloupem: pokud dojde k určité vyšší míře integrace, je možno o někdejších táborech hovořit jako o sloupu. (Srov. Lijphart 1977:41–44)

Jak koncept sloupu tak koncept tábora byl vypracován pro určitou historickou situaci. Tyto pojmy popisují skutečnosti, k nimž došlo v té fázi demokratizace politiky evropských států, v níž se demokracie stávala masovou záležitostí.⁶ Rozšíření volebního práva (v Předlitavsku bylo uzákoněno všeobecné rovné volební právo pro muže roku 1907, počet oprávněných voličů se však rozšiřoval již v letech 1882 a 1896) radikálně změnilo obraz stranické scény a také vyvolalo potřebu vzniku nových masových stran. V rakouských zemích v rámci Předlitavska postupně docházelo k utváření několika táborů/sloupů. Existovala pochopitelně občansko-liberální sekularizovaná kultura. Ta však byla omezena pouze na určité relativně málo početné společenské skupiny. Její vliv dominoval předlitavské politice do konce 70. let 19. století, ale od té doby postupně upadal nejen v politice, ale částečně i v byrokracii a kultuře a navíc liberální sociokulturní prostředí začalo zejména v rovině politických organizací postupně splývat s nacionálním táborem. Vedle toho se začaly vytvářet tábory složené z vrstev, které teprve postupně získávaly možnost plnohodnotné politické participace. Z nich nejvýraznější představoval tábor sociálně demokratický a právě katolický.⁷ Oba tyto tábory zejména v éře od přelomu století do konce 30. let minulého století představovaly mírou své vertikální integrace plnohodnotné a navzájem soupeřící sloupy, jejichž vzájemné relace určovaly dynamiku rakouského politického soupeření.⁸

Proces vytváření katolického tábora/sloupu bývá často charakterizován jako proces čistě reaktivní, jako organizační a kulturní výraz konservativní reakce na expansi sekulární občanské (politické) kultury. Zároveň je však třeba přiznat, že vytváření katolického sloupu znamenalo také svébytnou variantu kulturní a společenské modernizace. Je vhodné si navíc uvědomit, že proti tomuto procesu stály na počátku právě konservativní vrstvy vyššího kléru katolické církve⁹ a naopak požadavky křesťansko-sociálního hnutí měly mnohdy progresivní a modernizační charakter. (Fiala 1995:174–175) Plastičtější představu o vytváření katolického tábora v Rakousku získáme kombinací aplikace rokkanovské teorie konfliktních linií (srov. Lipset, Rokkan 1967:15–18; Klíma 1998:84–97) s analýsou konkrétní historické situace Předlitavska z hlediska

problematiky překonávání prahu reprezentace a rakouské první republiky z hlediska překonávání prahu exekutivní moci.¹⁰ Rakouské tábory se vyhranily v mimoparlamentní kulturní a politické opozici vůči dominující liberálně orientované elitě. Katolický tábor koncentroval jednak drobnou buržoazii (i některé konfesijně vyhraněné skupiny dělníků) ve Vídni a Dolním Rakousku (to bylo teritoriální krystalizační jádro křesťanskosociálního hnutí), jednak obyvatelstvo rurálních oblastí v alpských zemích (zde původně dominoval konservativní politický katolicismus).¹¹ Sociálně demokratický tábor naopak koncentroval svým antiklerikalismem sekulární dělnictvo a určité skupiny inteligence. Oba tyto tábory byly vytvořeny „zvnějšku“ v reakci na dominantní společenskou, ekonomickou a byrokratickou elitu. Lišily se právě tím, že katolický tábor úspěšněji integroval příznivce a podporu napříč třídním rozdělením společnosti, což mu později umožnilo integraci konservativních a křesťanskosociálně orientovaných elementů.¹² (Luther, Müller 1992)

2. Křesťansko sociální strana – cesta k hegemonii v rámci katolického tábora (do roku 1918)

Ideologie katolického tábora má svůj počátek již v době předběžné, svůj organizační výraz našla po obnovení ústavního života v letech 1861–1867 v tzv. Straně práva Karla Hohenwarta v průběhu 70. a 80. let 19. století.¹³ Neméně důležitým impulsem bylo sociálně reformní katolické hnutí Karla von Vogelsanga.¹⁴ Určité, spíše katolicko konservativní ideje a osobnosti se uplatnily v éře Taafeho vlády. (Srov. např. Grandner 1994) Nejvýznamnější postavou, která se angažovala již ve spolcích předcházejících vzniku vlastní CSP¹⁵, byl ovšem Karl Lueger. V rámci katolického tábora v 80. letech 19. století existovaly dva politické proudy: katolicko konservativní a křesťansko sociální, mezi nimiž však docházelo ke kooperaci. Organizačně bylo zejména křesťansko sociální hnutí rozdroleno do řady skupin, které vesměs uznávaly Luegerovu autoritu. Pokud však Lueger v roce 1891 hovořil o Křesťansko sociální straně, šlo v této fázi spíše o „zbožné přání“. Proces sjednocování probíhal pomalu a navíc byl ohrožen nepříznivým postojem konservativních církevních kruhů. Po roce 1895 lze ale hovořit o dovršení procesu vzniku CSP.

Kombinace sociální a antisemitské rétoriky, kterou CSP v politickém boji aplikovala, se ukázala jako velmi vhodný nástroj mobilizace voličů. Ve vídeňských komunálních volbách strana porazila drtivě liberály a Lueger byl zvolen starostou. Pro jeho antisemitismus¹⁶ ale císař odmítl Luegera ve funkci potvrdit. Celá situace se několikrát opakovala až nakonec císař v roce 1897 ustoupil. Zároveň došlo k diferenciaci politické organizace katolického tábora, když v roce 1896 konservativci založili vlastní stranu – KVP. Již v roce 1892 si katoličtí dělníci vytvořili vlastní Křesťansko sociální dělnický spolek pro Dolní Rakousko (*Christlichsozialer Arbeitverein für Niederösterreich*). Na přelomu století se vliv CSP rozšířil mimo Dolní Rakousy i do ostatních dědičných habsburských zemí. Ve volbách do Říšské rady v roce 1907 byla CSP druhou nejsilnější stranou po sociálních demokratech ziskem 66 mandátů. KVP získala dalších 30 mandátů. Po smrti charismatického vůdce CSP Luegera v březnu 1910 strana ztratila na popularitě. Přestože do voleb 1911 šel katolický tábor jednotně, vyšel z voleb oslaben.¹⁷

Obecně vzato znamenala transformace stranických konfigurací napojených na katolický tábor (faktická fúze křesťanských sociálů a katolických konservativců) a tím vznik jakési (v dobové

terminologii) *Reichs-Partei* expandující z dolních Rakous a alpských zemí do ostatních rakouských oblastí (srov. Boyer 1986:166–168) v průběhu poslední dekády před první světovou válkou také transformaci postavení katolického tábora ve společnosti. Zatímco zpočátku byl tento tábor politicky i sociálně rozdělen, integrací křesťanskosociálního a konservativního proudu v rámci CSP došlo i k dotvoření sociální struktury sloupce, která „prorostla“ postupně již za éry Předlitavska nezanedbatelnou částí *establishmentu*. Zatímco sociální demokraté byli z hlediska přístupu moci až do vzniku republiky „*outsiders*“, byl katolický tábor přinejmenším částečně vnímán jako „*insiders*“. (Srov. Luther, Müller 1992:2) Zatímco sociálně demokratické sociokulturní *milieu* bylo stále ještě víceméně periferní, prolulo se katolické prostředí s vyšší měšťanskou (*bürgerlich*) kulturou a začalo ji samo spoluutvářet. I tato skutečnost přispěla k vyostření politického zápasu za první republiky mezi těmito dvěma tábory.

3. Křesťansko sociální strana a krize rakouské politiky (1918–1945)

Rakouská první republika byla výsledkem přání velmocí po první světové válce, její obyvatelé nebyli zpočátku s existencí samostatného Rakouska (do roku 1919 ostatně oficiálně Německého Rakouska) srozuměni a myšlenka anšlusu měla široký ohlas.¹⁸ Politický systém první republiky byl výsledkem kompromisu mezi dvěma hlavními tábory v rámci vlády velké koalice sociálně demokratického kancléře Karla Rennera. (Srov. Leser 1985; Zöllner 1984:492–502) Tuto politiku umožnila skutečnost, že do čela strany se dostal Ignaz Seipel, pod jehož vedením CSP zahájila jakýsi částečný obrat nalevo (*Linkskurs*).¹⁹ Přesto nevnímala CSP koalici s SDAP jako dlouhodobě udržitelnou.²⁰ Pohledy obou stran na optimální uspořádání politických institucí se podstatně lišily. Zatímco CSP preferovala silnou exekutivu v kombinaci s decentralizovanou federací a postupně se propracovala k presidentskému modelu, sociální demokraté preferovali posílení moci parlamentu na úkor vlády a spíše centralistické pojetí státu. (Luther, Müller 1992:4) Ideologické rozpory a ekonomická a sociální situace, která se sice ve druhé polovině 20. let začala pozvolna stabilizovat, ale prodělala zásadní otřes počátkem 30. let v souvislosti s velkou hospodářskou krizí, otevřela cestu k další politické radikalizaci. (Srov. Kindley 1992:8–9)

Po relativně krátkém období vlády velké koalice se rakouská politická scéna polarizovala na dva soupeřící bloky. Jádrem „marxistického bloku“ byla SDAP, jádrem „občanského bloku“ pak CSP. (Berchtold 1967:58) Cesta ke spolupráci v rámci občanského bloku ale nebyla jednoduchá. Teprve rok po pádu koalice křesťanských sociálů a sociálních demokratů byla vytvořena faktická koalice CSP a GDVP, která koncentrovala do té doby roztržité síly nacionálně-liberálního tábora. Plnohodnotnou koalici se toto spojení stalo ale až pod předsednictvím Ignaze Seipela (tehdejšího předsedy CSP) od roku 1922. Tato koalice prosadila vcelku úspěšný program sanace ekonomiky a v roce 1925 i ústavní reformu, která řešila některé sporné momenty ústavy z roku 1920. Ke zostření zápasu mezi CSP a sociálními demokraty došlo od podzimu 1926. Vnitropolitická krize, kulminující požárem Justičního paláce v červenci 1927, byla navíc stále častěji doprovázena střety paramilitárních jednotek. Na straně sociální demokracie to byly její milice *Republikanischer Schutzbund*, CSP začala stále více na podporu své politiky využívat *Heimwehru*.²¹ Od roku 1930 ale docházelo mezi CSP a *Heimwehrem* stále častěji k rozporům, které byly vyvolány rostoucí mocenskou rivalitou. (Srov. Staudinger, Müller, Steininger 1995:174–175) Méně stabilní *Heimwehr* byl dokonce rozštěpen a ve volbách 1930 kandidovaly

některé jeho zemské organizace (viedeňská a dolnorakouská) spolu s CSP, zatímco ostatní samostatně pod hlavičkou tzv. Vlasteneckého bloku (*Heimatsblock*). Volby ale přinesly další oslabení voličské podpory CSP. Jako součást vládní koalice ale přesto v letech 1927–1930 (a také 1930–1932) participovaly pouze strany občanského bloku: CSP, GDVP a *Landbund*, nikoliv přímo *Heimwehr*.

Následující pokusy o demokratické řešení (Enderova vláda a neúspěšný Seipelův pokus o sestavení koncentrační vlády, na níž by se podílela i SDAP), byly ztíženy vnitropolitickými i mezinárodně politickými skutečnostmi: neúspěch pokusu o rakousko-německou celní unii a propuknutí hospodářské krize, symbolizované v Rakousku pádem *Creditanstaltu* (oboje v roce 1931) vedly k ještě silnější polarizaci politické scény. Jako východisko z vládní krize byla nakonec opět sestavena vláda, sdružující všechny hlavní síly občanského bloku (CSP, Velkoněmci, agrárnícký *Landbund*²²). Tato vláda však vládla v situaci, kdy se radikální křídlo *Heimwehru* nejprve pokusilo o převrat a kdy zemské volby v roce 1932 ve Vídni, Dolních Rakousích a Solnohradsku znamenaly další oslabení pozic CSP ve prospěch rakouské NSDAP. Nový pokus o vládu koncentračního typu opět selhal a tak kabinet Engelberta Dolfusse (CSP) byl nucen opřít se o podporu nejen agráriků, ale otevřeně i *Heimwehru*.

V průběhu roku 1933 se vedení CSP v čele s Dolfusem přeorientovalo postupně z myšlenky pouhé revize stávající ústavy doplněním o korporativní zásady v duchu encykliky *Quadragesimo anno* Pia XI. (tato koncepce počítala i s dohodou na těchto změnách s SDAP) na úplné nahrazení stávající ústavy a tím zásadní změnu politického systému. Postupná přeměna v autoritativní stát v letech 1933–1934, prováděná občanskou válkou a pokusem o nacistický puč²³, znamenala také transformaci CSP, která vplynula do jediné povolené quasistranické organizace – Vlastenecké fronty (*Vaterländische Front*).

V jistém slova smyslu znamená období korporativního státu vrcholnou fázi uplatňování vlivu katolického tábora v politice i kultuře. Zřízení „sociálního, křesťanského, německého státu na základech stavovství a silném autoritativním vůdcovství“ lze interpretovat různě. Lze v něm spatřovat pouhou fašizaci státu, obranu proti nacistům, rakouskou odpověď na jakéhosi autoritativního „ducha doby“ atd.²⁴ Každopádně byl po celou dobu trvání tohoto útvaru (1934–1938) katolický tábor ideologickou i faktickou oporou tohoto režimu nejen proti sociální demokracii (ta představovala hlavního protivníka především v období první republiky), ale také proti nacistickému hnutí. Organizace katolického tábora (CSP samotná, mládežnické²⁵, ženské a další organizace) se relativně efektivně integrovaly do rodícího se systému korporativního státu, ale je obtížné stanovit, do jaké míry by případná stabilizace korporativního režimu pozměnila katolické sociokulturní a politické *milieu* a do jaké míry by narušila tradiční strukturu tří táborů. Krátké trvání štavovského experimentu bylo přerušeno v letech 1938–1945 okupací nacistickým Německem, která ve svém důsledku znamenala v podstatě zmrazení politických bojů a struktury konfliktních linií a tím i jednotlivých táborů.

*Mandáty CSP ve vybraných volbách v letech 1897–1930*²⁶

Rok	1897	1907	1911	1919	1920	1923	1927	1930
Mandáty CSP	30	96	76	69	85	82	73	66
% podíl ze všech mandátů	7,19	18,99	14,73	40,59	46,45	49,70	44,24	40,00

Pokud bylo možno již v době habsburské monarchie označit sociální strukturu katolického tábora jako heterogenní, platilo to neméně (zejména ve srovnání s druhými dvěma tábory) za první republiky. CSP byla typickou integrační stranou: vedle samostatných zaměstnanců a rolníků jí volilo také katolické dělnictvo (v roce 1930 získala CSP například cca 130 000 dělnických hlasů), strana ale také integrovala a hájila zájmy průmyslového a finančního kapitálu. To znamenalo výhodu v tom smyslu, že se strana nemusela spoléhat na sociálně (třídně) ohraničenou podporu, ale také nevýhodu v tom smyslu, že se relativně obtížně hledala vyvážená kompromisní linie stranické politiky.²⁷ Ideologické podloží strany bylo i nadále určováno primárně politickou a sociální recepcí katolicismu, přičemž úloha CSP pádem habsburské dynastie, dosavadní přirozené záštity zájmů katolické církve, paradoxně ještě vzrostla. Vedle toho hrál roli i tradiční antisemitismus a antimarxismus. Přinejmenším v rétorické rovině posílil důraz na federalismus a decentralizaci státu, což bylo výsledkem posílení periferní orientace CSP na konfliktní linii centrum-periferie po roce 1918 (masová voličská základna CSP ležela zejména ve venkovských zemědělských oblastech). (Dachs 1995:155; Staudinger, Müller, Steininger 1995:163–164 a 169–172)

4. ÖVP v éře proporční demokracie (1945–1966)

Rakousko po druhé světové válce zařadil Arend Lijphart ke skupině politických systémů, v níž existují křížící se (*cross-cutting*) konfliktní linie, jejichž konfigurace a působení zvyšuje intenzitu rozdělení jednotlivých subkultur (táborů), systémů, které by proto měly být nestabilní a nefunkční, ale nejsou, tedy do skupiny zemí, které označil jako konsociační demokracie. Jejich stabilita se zakládá podle Lijpharta primárně na chování politických elit, které, přestože reprezentují značně odlišná sociokulturní prostředí, vytvářejí „úmyslně úsilí jednat proti znehybňujícím a destabilizujícím účinkům kulturní fragmentace.“ (Lijphart 1969:211–212) Jinými slovy řečeno, mají dostatek ochoty efektivně kooperovat, vytvářet vládní koalice a kompromisně takovou politiku, která by pokud možno „obrušovala hrany“ potenciálních konfliktů. V Rakousku²⁸ byl tento mechanismus kooperace mezi dvěma nejsilnějšími tábory doveden v jistém slova smyslu do dokonalosti a našel výraz v tzv. **proporční demokracii** (*Proporzdemokratie*), specifické rakouské variantě konsociační demokracie.²⁹ (Srov. např. Engemann 1962; Mommsen-Reindl 1976:27–101; Plasser, Ulram, Grausgruber 1992:16–19; Secher 1958:794–798) Ve stručnosti řečeno znamenal princip *Proporz* postupné přenášení mechanismu poměrného zastoupení obou velkých stran – ÖVP a SPÖ – z roviny fungování koaličních vlád do nižších pater politiky i nepolitického prostředí. Kořeny tohoto principu bylo možno nalézt již v první koaliční vládě v roce 1945³⁰, po odchodu KPÖ z vlády pak začala být důležitá rozhodnutí dohadována v souladu stranických sekretariátů obou velkých stran.³¹ Politické funkce na zemské i komunální úrovni byly posléze obsazovány tak, aby byla udržena poměrná rovnováha mezi těmito stranami. To samozřejmě vedlo k ztraktivnímu členství v jedné z těchto stran; zejména pak poté, co začaly (v polovině 50. let) být podle principu *Proporz* obsazovány i funkce v řídicích orgánech státních či polostátních podniků (aerolinky, banky atd. – srov. Secher 1958:799–807). Veřejná místa (včetně třeba míst ředitelů škol) byla obsazována v souladu s proporčním klíčem *via* příslušné organizace ÖVP/SPÖ.

ÖVP vznikla oficiálně 17. 4. 1945 ve Vídni.³² Teprve v průběhu září a října 1945 se dařilo integrovat jednotlivé zemské organizace, navazující na někdejší CSP, do svazku ÖVP, přičemž

základní organizační výstavba strany byla dokončena až na počátku roku 1946.³³ (Berchtold 1967:65–66) ÖVP se distancovala od minulosti CSP, deklarovala věrnost parlamentní demokracii a rakouskému národu. Personální kontinuita ovšem pochopitelně zůstala, podobně bylo možno pozorovat kontinuitu co do skupin příznivců nově vzniklé strany (zemědělci, katoličtí podnikatelé, státní úředníci). Realitě velké koalice, která následovala první koaliční vládu, v níž byli i komunisté, ale byla poněkud uzpůsobena programatika strany a rétorika jejich čelných představitelů. ÖVP se nově prezentovala jednoznačně jako strana středu („*Partei der Mitte*“), zvýšený důraz byl kladen na personalismus a zejména křesťansky fundovaný solidarismus všech vrstev obyvatelstva, který sloužil jako ideový protiklad socialismu, operujícímu s třídními protiklady a měl v ideální rovině spočívat v harmonické spolupráci různých vrstev rakouského národa v úsilí o ekonomickou a sociální obnovu. Solidarismus byl zejména v počátečním období vlády velké koalice prezentován jako vše prostupující princip politického, společenského i hospodářského řádu a byl v něm obhajován princip, který syntetizuje prvky liberalismu a konservatismu. Idea solidarismu pochopitelně velmi účelně zdůvodňovala také spolupráci ÖVP s SPÖ.³⁴ (Srov. Mommsen-Reindl 1976:36–41)

Vláda velké koalice byla zpočátku pro ÖVP výhodná i proto, že až do voleb v říjnu 1949 kontrolovala ÖVP absolutní většinu mandátů v Národní radě. Po určitých ořesech na počátku 50. let (prohra lidoveckého kandidáta Theodora Körnera v presidentských volbách 1951, koaliční spory vedoucí k rozpočtové krizi a k předčasným volbám 1953, snaha ÖVP zapojit do koalice i VdU) se model velké koalice dále reprodukoval. Oslabování ÖVP ve volbách však vedlo poměrně logicky k tomu, že se uvnitř strany začala vytvářet skupina politiků, kteří nenahlíželi na pokračování velké koalice jako na nezbytnost (tzv. *Reformer-Gruppe*). Definitivní prosazení této skupiny umožnilo zvolení Josefa Klause do čela strany. Klaus se stal v roce 1964 kancléřem a pod jeho vedením dosáhla ÖVP v letech 1964–1965 úspěchu v sérii zemských voleb. Latentní koaliční krize přerostla v akutní na podzim 1965, kdy zkolabovala jednání, jejichž cílem bylo dohodnout podobu státního rozpočtu na rok 1966. Řešení situace přinesly volby do Národní rady. (Berchtold 1967:66–69)

Volební výsledky ÖVP v letech 1945–1966 (volby do Národní rady)³⁵

Rok	1945	1949	1953	1956	1959	1962	1966
% hlasů	49,80	44,03	41,25	45,95	44,19	45,43	48,34

5. ÖVP v éře „postklasické“ konsociační demokracie³⁶

Volební kampaň v březnu 1966 vedla ÖVP nad očekávání konfrontačně. Kampaň se nesla v duchu mobilizace voličů proti nebezpečí vzniku vlády lidové fronty SPÖ a KPÖ.³⁷ ÖVP přitom zároveň volala po nových formách spolupráce; tato výzva byla primárně určena SPÖ, avšak Klaus ani další představitelé tyto formy nijak nespécifikovali. Ostrá kampaň přinesla výsledky. ÖVP volby vyhrála a dosažená absolutní většina umožnila sestavení jednobarevné lidovecké vlády. Předtím však ještě proběhla neúspěšná jednání o sestavení nové vlády velké koalice. Rakouský konsociační model ve své základní podobě se tedy rozpadl. Určitý příklon

ÖVP doprava pod Klausovým vedením byl paradoxně doprovázen otevřením se širším skupinám voličů, než jaké ohraničovalo tradiční katolické sociokulturní a politické *milieu*, ÖVP se pozvolna transformovala (obdobně jako SPÖ) ve stranu typu *catch-all*.³⁸

Přesto nebylo možno na sklonku 60. let minulého století hovořit jednoznačně o úpadku či desintegraci rakouských táborů a „táborové mentality“ (*Lagermentalität*), určující politické chování. Provedené výzkumy politických vazeb (*alignments*) z této doby vypovídají o tom, že se nejen v kolektivech jako rodina či okruh blízkých přátel, ale i v pracovních kolektivech setkávali velmi často lidé homogenních politických názorů. Na druhou stranu ale tyto výsledky neukazovaly na tak organizačně sevřený a vzájemně neprostupný obraz jednotlivých táborů, jaký byl charakteristický pro meziválečnou éru nebo první poválečná léta a předznamenaly tak zvyšující se flexibilitu stranických vazeb rakouského elektorátu, trendu, který se začal plně projevat v následujících desetiletích. (Srov. Engelmann, Schwartz 1974:956–964; Plasser 1988:54–56)

Ještě na počátku 80. let minulého století hovořili rakouští politologové s velkou mírou samozřejmosti o systému dvou velkých stran s početnou voličskou a zejména členskou základnou, jejíž trvalost a velikost byla konvenčně vysvětlována tradiční táborovou mentalitou (např. Pelinka 1982:31–39; Luther 1992:49). Koncentrace voličské podpory pro dvě nejsilnější strany podporovala tento trend. Jestliže v roce 1920 získaly CSP a SDAP dohromady 77,8% a v roce 1930 76,8%, pak ve volbách 1949 získaly ÖVP a SPÖ dohromady 82,7%. Na sklonku 50. let se již souhrnný zisk obou velkých stran přiblížil 90% a v průběhu 70. let přesahovala stabilně souhrnná volební podpora pro ÖVP a SPÖ 93%. (Pelinka 1982:32) ÖVP byla však v tomto období v poměrně nevýhodné pozici, neboť volby v roce 1970 do Národní rady znamenaly, že jí SPÖ předstihla počtem hlasů. Pokus o vytvoření velké koalice byl neúspěšný, koalici s FPÖ obě velké strany odmítly a tak se k moci dostala menšinová jednobarevná vláda SPÖ pod vedením Bruna Kreiského. Od roku 1971 (předčasné volby do Národní rady) získala SPÖ dokonce absolutní většinu v parlamentu, kterou si díky umírněné politice Kreiského vlády udržela až do roku 1983, až do roku 1987 pak vládla SPÖ v koalici s FPÖ. ÖVP se pokusila čelit úbytku voličů mimo jiné i proměnou programatiky. Zatímco ve fázi klasické konsociační politiky se ÖVP přesunula do středu stranického spektra a ekonomické představy obou stran konvergovaly (hovořilo se o *austrokeynesianismu*), na přelomu 70. a 80. let 20. století ÖVP obnovila nejen důraz na morální konservatismus, ale zejména přejala řadu konceptů neoliberalismu v ekonomické politice. (Luther 1992:61–62)

V průběhu 80. let a desetiletí následujícího ale došlo obecně k erozi pevné podpory obou velkých táborů, která byla vyjádřena mimo jiné i snížením počtu členů obou velkých stran. Nešlo přitom o to, že by tito lidé přecházeli ke třetímu, národně liberálnímu, táboru, ale spíše o to, že se začala drolit táborová mentalita a silné sociopolitické vazby obecně.³⁹ (Srov. Luther 1992:47–51) Ještě na počátku 90. let však ÖVP ve srovnání se socialistickým táborem lépe kontrolovala svou subkulturu prostřednictvím asociovaných svazů (ÖAAB, ÖWB, ÖWB), které díky svému charakteru měly pevné postavení i v rámci obchodních a zemědělských komor, slabší bylo postavení ÖVP pouze v dělnických komorách a odborech, kde logicky dominovala SPÖ. Existence silných svazů a silných zemských organizací se projevovala ale také negativně. V dlouhém období, v němž byla ÖVP v opozici na celostátní rovině, se „emancipovaly“ úspěšné zemské organizace a zejména začaly narůstat konflikty uvnitř tábora mezi jednotlivými svazy. Situace musela být řešena přijetím nového statutu strany v roce 1991, který znamenal

personální zeštíhlení centrálních stranických orgánů, ale zejména ukončil éru jakéhosi vnitrostranického *Proporz*, když rozvolnil předtím vyžadovanou proporcionalitu zastoupení jednotlivých svazů ve vedení strany (Luther 1992:71). Přetrvávaly i různé zájmové skupiny, které svou formální vazbou a/nebo světonázorovou orientací stále pomáhaly utvářet vertikální strukturu katolického tábora. Narozdíl od klasické konsociační fáze ale vliv těchto organizací klesl v tom smyslu, že již nebyly tak akceschopné při utváření integračních vazeb a tradiční sociální domény (*Vorfeld*), z níž se rekrutují skalní příznivci ÖVP. Klasický obraz katolického tábora jako tábora, který s určitými odlišnostmi (podreprezentace dělníků) reprezentuje kompletní sociální strukturu rakouské společnosti, se tak začal měnit. Religiozita obyvatelstva poklesla rapidně zejména v urbánních centrech.⁴⁰ Důležitým faktorem tohoto procesu byla skutečnost, že strana a organizace, utvářející subkulturní katolické prostředí, začaly hluboce selhávat v integraci mladé generace Rakušanů.⁴¹ (Srov. Luther 1992:51–59) S tím souvisí i další faktor, který je možno charakterizovat jako objevení se nové konfliktní linie, která vyrostla v prostředí tzv. nových sociálních hnutí a oddělovala na základě kontrapunktických hodnotových škál stoupence tzv. postmateriálních (přímá demokracie, ekologie, feminismus atd.) a klasických materiálních hodnot. (Srov. např. Inglehart 1971 a 1981; Inglehart, Flanagan 1987; Pelinka 1988:44–48) „Vpád“ této konfliktní linie se projevil v Rakousku vznikem různých skupin Zelených, z nichž vznikla postupně strana Zelených, která byla schopna dosahovat zastoupení v Národní radě (poprvé v roce 1986). Ekologická tematika byla ale poměrně rychle a efektivně uchopena a integrována (byť i různým způsobem) všemi třemi tradičními stranami (ÖVP, SPÖ, FPÖ) a prostor pro další volební expansi Zelených se tak zúžil.

Tyto posuny shrnul následujícím způsobem Fritz Plasser. Podle něj již nebylo v polovině 80. let minulého století možno hovořit o stranách-táborech, ztělesňujících určité sociokulturní *milieu*. Staly se z nich „*vysoce diferencované, heterogenní koalice voličů*“. Procesy společenské modernizace narušily podstatným způsobem tradiční sociální a subkulturní vazby, které strany produkovaly. Příčinou bylo oslabení sociálních a konfesijních konfliktních linií. I díky růstu významu elektronických sdělovacích prostředků (především televize) došlo k narušení tradičních informačních a normotvorných kanálů. Vytvořila se nová síť neformálních sítí a společenských struktur, která úspěšně konkurovala tradičním intermediárním sítím klasických táborů. (Plasser 1988:60–62)

Volební výsledky ÖVP v letech 1970–1999 (volby do Národní rady)⁴²

Rok	1970	1971	1975	1979	1983	1986	1990	1994	1995	1999
% hlasů	44,69	43,11	42,94	41,90	43,20	41,30	32,1	27,7	28,3	26,9

6. ÖVP a rekonfigurace rakouského stranického systému 1986–1999

Katolický tábor tedy pozvolna ztrácel tradiční rysy tábora a začal se rozpadat a rozplývat ve svém okolí. ÖVP byla nucena adaptovat se nejen na proměnu profilu rakouské společnosti, která výše uvedené rozdrolení katolického tábora provázela, ale stála před úkolem adaptovat se i na změny, které se projevíly ve struktuře rakouské stranické soutěže.

V roce 1987 byla obnovena vláda velké koalice ÖVP a SPÖ (vládla až do roku 1999). Tato vláda se musela oproti situaci let 1947–1966 vyrovnat s několika změnami. Musela čelit rozrůzněné opozici, v níž se zprava (po proměně do té doby centristického kursu orientovaného na spolupráci s SPÖ) pokoušela představovat alternativu FPÖ, vedená charismatickým Jörgem Heiderem. Nalevo se naopak nalézali Zelení. ÖVP se navíc nacházela v situaci stále slabšího koaličního partnera. Navíc byla ÖVP nucena uzavřít se sociálními demokraty kompromisy ohledně vládní politiky, což ve svém důsledku znamenalo, že byla nucena zmírnit tržně orientovanou rétoriku a oslabit konservativní morálně kulturní apely. (Srov. Luther 1992:79–82; Müller 2000:6–7) To ale také znamenalo, že ÖVP mohla jen velmi obtížně vystupovat jako potenciální alternativa vůči SPÖ.

Procesy mizení stabilních vazeb mezi voliči a stranami (*dealignment*), které bylo možno pozorovat již v 70. letech, zasáhly v následující dekádě i „tvrdá jádra“ elektorátu. V roce 1990 poklesl podíl voličů, kteří se identifikovali s nějakou stranou, na 49%, přičemž silný pocit identifikace se stranou mělo pouze 19% voličů. To souviselo s výše naznačenými procesy sociální restrukturalizace a sekularizace rakouské společnosti a s radikální proměnou hodnotových vzorců a modelů chování Rakušanů od konce 60. let a z toho plynoucí eroze táborových loajalit. S tím souvisel také pokles organizovaných členů stran. Velmi zřetelně se projevila tato situace na měnícím se chování rakouských voličů. *Volatilita* hlasů, která byla až do konce 70. let v Rakousku ve srovnání s ostatními demokratickými státy marginálním jevem, se stala v průběhu následující dekády běžným jevem. Změnila se motivace voličů: výběr strany nebyl již svázán se sociálním zařazením, přibývalo „negativních voličů“, kteří vybírali stranu podle principu volby „menšího zla“ atd. Rostl i podíl voličů, kteří se voleb nezúčastnili. Chování rakouského voliče již nebylo determinováno primárně skupinovou příslušností, ale individuálním rozhodnutím. (Srov. Lane, Ersson 1997; Plasser, Ulram, Grausgruber 1992:25–34; Müller 2000:7–9; Plasser, Ulram 2000:6–34)

Některé vazby zůstaly samozřejmě zachovány. Ve volbách do Národní rady 1990 například 61% praktikujících katolíků odevzdalo svůj hlas ÖVP. V těchto volbách voliči dávali hlas ÖVP jednak z důvodů stranické příslušnosti, jednak byla ÖVP volena „negativní volbou“ menšího zla. Osobnosti kandidátů nebo věcná témata kampaně neměla na voliče ÖVP podstatný vliv. (Plasser, Ulram, Grausgruber 1992:34–36) Problém ÖVP do budoucna spočíval v tom, že ono jádro pozitivně motivovaných voličů rychlým tempem klesalo. To se projevilo i na skutečnosti, že v průběhu uplynulého desetiletí klesal soustavně počet voličů strany. Ve snaze zmapovat typy voličů a pole soutěže v rámci rakouského stranického systému na počátku 90. let vymezili politologové Fritz Plasser, Peter Ulram a Alfred Grausgruber osm typů voličů. Souhrnně zjistili, že ty voličské segmenty, které ještě vykazují typické znaky táborové kultury, reprezentují již jenom malou část rakouské populace. První tři segmenty (sociálně demokratický, buržoazní a rurálně-katolický) odpovídají klasické táborové mentalitě a v jejich rámci nedochází k soupeření stran – tyto segmenty/tábory jsou navázány pevně na „své“ strany. ÖVP dominuje v segmentu drobné buržoasie a rurálně-katolickém segmentu, které však dohromady ztělesňují pouze 10% voličů. Segment, který nazvali táborem (velké) koalice, představoval zhruba 11% voličů a je arénou, v níž o tyto voliče soutěží pouze ÖVP a SPÖ a jejich síly jsou zde zhruba vyrovnané. V ostatních čtyřech segmentech, které nemají charakteristiky táborů (segment orientovaný na *welfare-state*, tržně orientovaný segment, populistický segment protestních voličů – „modrých limečků“ a urbánní segment protestních voličů – „bílých limečků“) a které na počátku 90. let

zahrnovaly 55% voličů, soutěží o voliče všechny relevantní strany, přičemž ÖVP má vyhlídky na úspěch vlastně jen v segmentu tržně orientovaných voličů, kde ovšem svádí ostrý boj s FPÖ. (Plasser, Ulram, Grausgruber 1992:37–42; srov. Müller 2000:21–30 a 41–43) Bez ohledu na určitou provizornost tohoto rozdělení jej můžeme akceptovat jako poměrně adekvátní popis rakouského „volebního trhu“ současnosti. Trend je přitom takový, že se zmenšuje podíl prvních čtyř segmentů/táborů ve prospěch těch segmentů, v nichž voliči nepodléhají táborové (skupinové) mentalitě a volí individuálně, čímž otevírají prostor pro podstatně méně sociokulturně determinovanou stranickou soutěž.⁴³

Pro příklad situace ÖVP na rakouském „volebním trhu“ v 90. letech je možno popsat problémy a postavení strany ve volbách do Národní rady v roce 1999. Existence a způsob fungování velké koalice byly zejména od roku 1996 velmi problematickou a obtížnou záležitostí. ÖVP vedená Schüsselem byla jiným koaličním partnerem, než ÖVP vedená Busekem. Postavila svoji alternativu rozpočtové politiky a poměrně konfrontačním způsobem ji prosazovala proti předstávám SPÖ a také zpochybnila automatismus pokračování vlády velké koalice a dosavadní tabu kooperace s FPÖ. Její rétorika se celkově stala poněkud „smělejší“. (Srov. Fiala 1996b:39–41) Počátek volebního roku 1999 byl poznamenán konfrontací mezi ÖVP a SPÖ, což ve svém důsledku znamenalo výhodu pro FPÖ, která se mohla vedle své tradiční rétoriky, volající po radikální změně obrazu rakouské politiky, také prezentovat jako síla, která má šanci tuto změnu provést. *Image* FPÖ jako strany změny nahrálo i to, že na svou kandidátku umístila nově tváře (např. průmyslník Thomas Prinzhorn). Určitým indikátorem byly zemské volby ve Vorarlbergu v září 1999, které přinesly FPÖ zisk na úkor obou velkých stran. ÖVP tváří v tvář těmto skutečnostem provedla změnu mobilizační strategie voličů. Vstoupila do přímé konfrontace s FPÖ, přičemž operovala zejména tím, že právě ÖVP může garantovat politickou stabilitu státu, kterou FPÖ ohrožuje. Tato kampaň se projevila jako úspěšná v tom, že se ÖVP podařilo vyrovnat svou voličskou podporu s FPÖ. (Plasser, Ulram, Sommer 1999:4) Ostrost a důležitost volebního boje byla dána již tím, že zhruba 20% voličů nebylo předem rozhodnuto, koho bude volit, přičemž nejvíce nerozhodných a kolísajících voličů měla právě ÖVP (cca 30%, zatímco FPÖ a SPÖ po cca 15%). (Plasser, Ulram, Sommer 1999:7–9) Obecně lze říci, že i v těchto volbách volili ÖVP spíše lidé starší 45 let, lidé samostatně výdělečně činní či ve svobodném povolání (mezi těmito voliči získala ÖVP 41%) a zemědělci (87%). V žádné jiné skupině povolání se ÖVP nepodařilo zvítězit, nejméně příznivců měla mezi studenty a dělníky. (Plasser, Ulram, Sommer 1999:21) Z hlediska struktury elektorátu ÖVP jsou zajímavé motivy, proč se voliči v roce 1999 rozhodli pro tuto stranu. V následující tabulce je přehled frekvence motivů volby, procento udává podíl těch voličů, kteří danou příčinu uvedli jako svou motivaci k volbě ÖVP.⁴⁴

Důvod, proč volili ÖVP	% všech voličů ÖVP	% kmenových voličů	% voličů, kteří v roce 1995 nevolili ÖVP
Z tradice	69	72	46
Kvůli stabilitě	44	43	50
Protože ÖVP nejlépe rozumí ekonomice	44	46	31
Aby nebyla ÖVP předstížena FPÖ	40	38	59
Protože podporuje rodinu	35	35	41
Kvůli osobě W. Schüssela	22	22	20

Ukazuje se, že zatímco kmenoví voliči ÖVP volí tuto stranu především z tradice, u skupiny fluktuujících voličů převažovaly čistě pragmatické motivy typu obav z posílení FPÖ a destabilizace rakouského politického systému.⁴⁵ Podle průzkumů sledujících názory voličů na schopnost jednotlivých stran řešit klíčové problémy (korupce, mrhání veřejnými prostředky, zabezpečení pracovních míst, zabezpečení důchodového systému, snížení daní, ochrana životního prostředí, podpora rodin s dětmi), které byly prováděny v průběhu uplynulé dekády, však neustále klesal počet občanů, kteří označovali ÖVP za stranu, která je nejlépe schopna tyto úkoly plnit a ÖVP se dostala celkově za FPÖ i SPÖ. (Müller 2000:31–41)

Podle rakouských politologů Fritze Plassera, Petera Ulrama a Franze Sommera představují volby 1999 Césarův v dějinách rakouského stranického systému. Historicky dlouhodobě fungující konfiguraci soupeření a kooperace dvou dominantních stran, které působily v pevném sociálním prostředí a ve stabilním rovnovážném prostředí, označili tiito politologové za „*definitivně soudobé dějiny*“. Boj se nadále bude odehrávat mezi třemi skoro stejně silnými stranami, z nichž ÖVP a SPÖ jsou momentálně v defenzivě. (Plasser, Ulram, Sommer 1999:38) Přestože je asi třeba být opatrnější v hodnocení výsledků (klasická sartoriovska poučka o tom, že soudy o formátu a typu stranického systému je možno vynášet až po minimálně trojích volbách, je velmi rozumná a model soutěže tří zhruba rovnocenných stran se poprvé objevil při volbách do Evropského parlamentu 1996), je zřejmé, že rakouský stranický systém už nebude takový, jaký býval ještě před zhruba 15 lety.

7. ÖVP na křižovatce

Ukázali jsme, jak se v závislosti na proměnách katolického tábora proměňovalo politické postavení CSP/ÖVP. ÖVP dnes podobně jako řada jiných západoevropských křesťanskodemokratických stran působí v prostředí, v němž „*krize křesťanské identifikace, proměna vnímání vlastní religiozity, jež už přestává být určujícím faktorem politického postoje, rozrušování tradičních... společenstev, oslabení religiozního konfliktu a řada dalších procesů, vedly postupně k erozi křesťanského sociálně morálního milieu...*“ (Fiala 1996a:35) Právě pro stranu, která těžila ze stabilní existence dlouhodobými konfliktními liniemi vymezených táborů, je tato krize křesťanské identifikace velmi bolestná. Schopností adaptace na nové podmínky zaostává v rakouském kontextu ÖVP nejen za FPÖ, ale také za SPÖ. Strana se nedokáže účinně adaptovat na situaci rozpadu své tradiční voličské banky (tedy na rozpad sociokulturního prostředí katolického tábora), rekonfiguraci struktury konfliktních linií ve společnosti a politické soutěži⁴⁶, má problémy s nalezením vhodné ideologické identity⁴⁷. Přestože dosáhla navenek relativně solidních úspěchů (byla to v podstatě ÖVP, kdo měl poslední slovo při vyjednávání podoby vládní koalice v roce 1999, Wolfgang Schüssel se stal kancléřem atd.), není její postavení v rakouském stranickém systému možno považovat za konsolidované a to i při vědomí toho, že za plně konsolidovaný nelze v současnosti označit ani tento systém jako celek. ÖVP je nucena bojovat proti oběma dalším velkým stranám a tento úkol vyžaduje v prostředí ztráty tradiční jistoty stabilní voličské banky velmi pružnou taktiku v kombinaci s relativně pevnou, srozumitelnou a přitažlivou ideologickou výzvou. V mnoha ohledech se však zdá, že ÖVP pod Schüsselovým vedením nabrala opatrný kurs v tomto směru.

Používané zkratky:

CSP –	Křesťanskosociální strana (<i>Christlichsoziale Partei</i>)
DU –	Demokratická unie (<i>Demokratische Union</i>) ²⁸
DU –	Nezávislí (<i>Die Unabhängigen</i>) ²⁹
FD –	Svobodní demokraté (<i>Freie Demokraten</i>)
FPÖ –	Svobodomyšlná strana Rakouska (<i>Freiheitliche Partei Österreichs</i>)
GDVP –	Velkoněmecká lidová strana (<i>Grossdeutsche Volkspartei</i>)
KPÖ –	Komunistická strana Rakouska (<i>Kommunistische Partei Österreichs</i>)
KVP –	Katolická lidová strana (<i>Katolische Volkspartei</i>)
LIF –	Liberální fórum (<i>Liberales Forum</i>)
NSDAP –	Národně socialistická německá dělnická strana (<i>Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei</i>)
ÖVP –	Rakouská lidová strana (<i>Österreichische Volkspartei</i>)
SDAP –	Sociálně demokratická dělnická strana (<i>Sozialdemokratische Arbeiterpartei</i>)
SPÖ –	Socialistická/Sociálně demokratická strana Rakouska (<i>Sozialistische/Sozialdemokratische Partei Österreichs</i>)
VdU –	Svaz nezávislých (<i>Verband der Unabhängigen</i>)

Poznámky:

1. K problematice kontinuity různých fází demokratizace přerušených obdobím autoritativního režimu srov. např. studii Maurizia Cotta. V rakouském případě hovoří Cotta o „extrémně vysokém stupni kontinuity“, který přičítá silné institucionalizaci politických stran v první fázi demokratizace, krátkosti trvání nedemokratického režimu (1934–1945), relativně nízké represivní intenzitě tohoto režimu (přínejmenším v fázi 1934–1938). Pouze míra angažmá křesťanských sociálů při utváření stavovského státu v letech 1933–1934 neodpovídá příliš tomuto předpokladu. (Cotta 1992:9; srov. Luther, Müller 1992:1)
2. Křesťanské (křesťansko-demokratické) orientované strany západní Evropy a českých zemí v české politologii zkoumá soustavně prakticky pouze Petr Fiala, přičemž zasadil tuto problematiku do širšího kontextu jednak politického výrazu katolicismu jako takového, jednak rodiny tzv. občanských stran (Fiala 1995; Fiala 1996a; Fiala 1997; Fiala, Strmiska 1998:96–113).
3. Budeme se v této studii zabývat výhradně národní rovinou a národním stranickým systémem. K utváření zemských stranických systémů a k účinkování stran v těchto systémech v letech 1945–1991 srov. vyčerpávající studii v Dachs 1992, kde jsou rovněž základní údaje pro dobu první republiky.
4. Aby strana byla polem, měla by mít jednak dostatečně kvantitativně silnou voličskou základnu, jednak by měla disponovat autochtonní ideovou výbavou, která by ji činila rozlišitelnou od ostatních formací. (Srov. Strmiska 1998:348–350)
5. Německý politolog Ernst Fraenkel dokonce použil pro aktivity sociálně demokratických stran (a tedy reprezentantek příslušných národních sociálně demokratických sloupů) ve Francii, Itálii, Německu, Rakousku a Španělsku snažících se o izolaci od národní liberální kultury (způsobené represivním tlakem, který na ně tato kultura a politická elita vykonávala) termínu *soziale Ghettoparteien*. (Lipset, Rokkan 1967:22 a 59)
6. V Rokkanově terminologii tedy v roce 1897 zavedením páté všeobecné kurie byl zahájen proces překročení třetího z prahů demokratizace: prahu reprezentace, který znemožňoval do té doby novým sociálním skupinám účast na politickém procesu. Podle Rokkana vzrůstal postupně v zemích jako bylo Rakousko tlak na zavedení poměrného volebního systému. To znamená, že překonávání prahu reprezentace trvalo v rakouských zemích (podobně jako v zemích českých) od roku 1897 do roku 1918. (Srov. Rokkan 1999:254–258)

7. Pro rakouský katolický tábor se někdy používá označení katolicko-konzervativní. Vzhledem k tomu, jak se utvářely vztahy a mocenský poměr mezi politickými stranami – representanty tohoto tábora, není nezbytně nutné konzervativní složku zdůrazňovat, neboť je jaksi implicitně přítomna. Rovněž se někdy místo „katolický“ používá označení „křesťanský“, což sice odpovídá nadkonfesionálnímu pojetí dnešní ÖVP, ale necharakterizuje to postoje tohoto tábora do roku 1945. Vzhledem k naprosté dominanci římského katolicismu v Rakousku je navíc takto „ekumenické“ označení zbytečné.
8. Pro rakouské prostředí se hovoří buď o dvou sloupech – katolický a socialistický – a jednom nacionalistickém táboře (Rudolf Steininger), nebo se mluví o třech táborech: katolickém (křesťansko-konzervativním), sociálně demokratickém (socialistickém) a nacionálním či nacionálně-liberálním (např. Berchtold 1967:12; Luther, Müller 1992:1–3; Pelinka 1982:31). Zajímavá diskuse o tom, zda je tábor, reprezentovaný v současnosti FPÖ, nacionální, nebo nacionálně liberální, překračuje bohužel zorné pole této studie. Obecně je však možno říci, že ve středoevropském prostředí tradičně liberalismus a nacionalismus vytvářely „přirozenou symbiózu“ a ani jeden z těchto prvků nelze při posuzování stranických reprezentantů tohoto tábora opomíjet tak, jak se to dnes bohužel děje v mnohdy hysterických reakcích na aktivitu a úspěchy Heiderovy strany, jejíž programatika a zaměření jsou cíleně a uměle redukovány na nacionalistickou bázi. (Srov. Fiala 1999)
9. V roce 1894 obvinil vysoký rakouský klérus křesťanskosociální hnutí před Svatou stolicí z přílišného radikalismu a odmítání autorit. V průběhu roku 1895 se ale představitelům křesťanských sociálů podařilo své programové teze obhájit a papež Lev XIII. je potvrdil.
10. V Rokkanově terminologii překonání tohoto prahu znamená, že se politické strany dostanou k reálnému exekutivnímu rozhodování, že se tedy vláda stane odpovědnou vůči parlamentu v plném slova smyslu. (Rokkan 1999:258–260)
11. Z hlediska klasické rokkanovské teorie *cleavages* tedy můžeme orientaci obou složek katolického tábora popsat následujícím způsobem. Zatímco křesťanští sociálové se primárně profilovali na konfliktní linii stát-církev a pouze sekundárně a podmíněně i na konfliktní linii vlastníci-pracující, katolicko-konzervativní proud se profiloval rovnoměrně podél konfliktních linií stát-církev a město-venkov. Dočasná dominance katolického tábora ve vídeňské komunální politice v letech 1895/7–1918 sice ostrost střetu na konfliktní linii město-venkov poněkud „obrousila“, po převzetí vídeňské radnice (a radnic dalších průmyslových center) SDAP a tím přenesení těžiště teritoriální podpory katolického tábora jednoznačně na rakouský venkov dosáhl konflikt město-venkov mimořádné intenzity a posilován byl i konfliktními liniemi stát-církev a centrum-periferie, které měly za následek nejen kulturně-politickou diferenciaci, ale od konce 20. let zejména ostře oddělovaly stoupence protichůdných institucionálních pojetí optimální podoby rakouské politiky (*polity*).
12. Podle Johna Boyera měly oba tábory/sloupky (katolický a sociálně demokratický) ve své zárodečné podobě mnoho společného. Vznikly takřka paralelně a rozvinuly se díky rozšiřování volebního práva, což znamenalo, že chápaly politiku do značné míry jako způsob „sociální agrese a ideologického boje“. Obě měly jako organizační centrum i centrum svého étosu Vídeň, což mělo za následek, že i záležitosti monarchie jako celku nahlížely jejich elity prismatickým zrcadlem vídeňského „provinciálního kosmopolitismu“. Přestože vznikly jako konkurenti německo-rakouských liberálů, převzaly některé jejich hodnoty a organizační techniky. Boyer připomíná i pružnost, s jakou byly oba tábory schopny nahlížet na řešení národnostních problémů. (Boyer 1986:165–166)
13. Hohenwartova Strana práva byla modelovým příkladem honorační strany *par excellence*. Byla to pouze frakce poslanecké sněmovny Říšské rady (založená v říjnu 1872). Soustředila některé skupiny federalisticky smýšlejících poslanců. Jádrem konzervativně orientované strany – klubu byli aristokraté i občanskí poslanci z alpských zemí. Heslem strany práva byl „organický rozvoj na křesťanských základech“.
14. Vogelsanga lze považovat za otec rakouské křesťansko sociální ideologie. Originálně spojoval ve svém politickém myšlení konzervativní prvky a sociální concepty. Konservatismus podle něj nebyl v žádném případě v protikladu k progresivismu, být konzervativní znamenalo chránit základy světa a řádu, tj. lidi, přírodu a všechny podstatné hodnoty, ale nelpět zbytečně na přežitých formách. Velmi silný byl u Vogelsanga antikapitalistický apel. (Srov. Bader 1999)

15. První organizační výraz našlo rodící se křesťansko sociální hnutí v Křesťansko sociálním spolku (*Christlichsozialen Verein*), který založil Vogelsang roku 1887. O dva roky později byl na 2. dni rakouských katolíků Lueger postaven do čela spolku Sjednocení křesťanů (*Vereinigte Christen*).
16. Luegerův antisemitismus však nebyl integrální součástí jeho světového názoru (to byl případ vůdce Všeněmců Georga von Schönerera), ale spíše vhodně využívaným politickým instrumentem. Ilustrativní je autentický Luegerův výrok: „*Wer Jude ist bestimme ich*“ (kdo je Žid, určuji já). Ke srovnání Schönerera a Luegera (ale také zakladatele sionismu Theodora Herzla) zejména z hlediska jejich nacionalismu a antisemitismu srov. vynikající *essay* Carla Schorskeho *Politika v novém tónu: Rakouské trio* (Schorske 2000:111–178)
17. K dějinám katolické konzervativní a křesťansko sociální politiky srov. Berchtold 1967:48–56 a Höbelt 1999.
18. K hodnocení vzniku první republiky z hlediska čelných představitelů obou hlavních táborů srov. Boyer 1986:160–163. Ještě ve 30. letech byli zastánci koncepce samostatného rakouského národa (Alfred Missong, E. K. Winter) v katolickém táboře v podstatě v inferiorním postavení. (Fellner 1988:267–268)
19. K vývoji a CSP v tomto období srov. Berchtold 1967:56–65; Staudinger, Müller, Steininger 1995:161–169.
20. Čelný křesťanskosociální politik Leopold Kunschak například v parlamentní řeči ze 30. 5. 1919 popsal velkou koalici jako „*ani manželství z lásky, ani manželství z rozumu, ale pouhě pracovní společenství*“ a označil ji za nejlepší nástroj k odvrácení nebezpečí nastolení republiky rad. (Leser 1985:38)
21. *Heimwehr* vznikl po první světové válce v Tyrolsku a Štýrsku. Jednalo se původně o nadstranícké organizace veteránů z první světové války, městských gard atd. *Heimwehr* byl orientován antisociálně, antidemokraticky a antiparlamentně. Zatímco tyrolská organizace se orientovala na kooperaci s CSP, štýrský *Heimwehr* preferoval orientaci na Velkoněmce. Vliv *Heimwehru* sílil právě od roku 1927, hnutí získávalo podporu i v dalších zemích a jeho ideologie se postupně orientovala na specifickou rakouskou variantu fašismu (austrofašismus).
22. Ke koaliční spolupráci CSP s agrárními stranami srov. Miller 1992.
23. K chronologii událostí v letech 1933–1934 srov. Zöllner 1984:512–519.
24. Poměrně spravedlivým (i když zjednodušujícím) se mi jeví hodnocení Ericha Voegelina, který byl přímým svědkem oněch událostí: „*Situace ve Vídni začala být napjatá v důsledku událostí spojených s občanskou válkou roku 1934...Měli jsme sice rakouskou vládu, která pevně odolávala nástupu nacionálního socialismu, ale její postavení bylo podkopáváno činností opozice, protože sociálně demokratická strana si pod vlivem své marxistické ideologie nebyla ochotna připustit, že malá země jako Rakousko se musí přizpůsobit současným politickým tlakům. Nadšení marxisté zřejmě nedokázali pochopit rakouský posun směrem k Mussolinimu, který mohl být ochranou před ještě větším zlem představovaným Hitlerem. Jediné, co dokázali, bylo křičet 'fašismus!'*“ (Voegelin 1998:50)
25. CSP samotná nedisponovala na rozdíl od Velkoněmců, sociálních demokratů, komunistů a nacistů žádnou mládežnickou stranickou organizací v přesném slova smyslu. Využívala ale aktivit mládežnických spolků přímo při katolické církvi. (Srov. Gehmacher 1995:298–300)
26. Do roku 1911 se jedná o Poslaneckou sněmovnu Říšské rady Království a zemi na Říšské radě zastoupených, pro následující období o Národní radu Rakouské republiky. V roce 1907 připočteny i mandáty KVP, s níž CSP ustavila společný poslanecký klub. Zdroj: *AEIOU Encyclopedia* (<http://www.aeiou.at>), heslo „*Christlichsoziale Partei*“ a vlastní výpočet.
27. Velmi důležitou roli při integraci vnitřně nestabilní CSP měla rozvinutá síť nejrůznějších katolických organizací. Projevilo se tak, že vztah mezi politickou stranou a ostatními institucionálními strukturami z hlediska udržování integrity katolického tábora nebyl zdaleka jednosměrný.
28. Zatímco rakouská první republika po roce 1918 byla hluboce segmentována do svých táborů a konfliktní linie v rakouské společnosti byly natolik hluboké, že vytvářely potenciál až k občanské válce, druhá republika si zachovala svou segmentaci, ale politická elita sociálně demokratického i katolického tábora, poučená historickou zkušeností, zvolila jiný model vzájemných vztahů: velkou koalici.

- Zachování segmentace rakouské společnosti do jednotlivých táborů, které se fixovaly již od přelomu 19. a 20. století a definitivní stranický výraz našly na počátku 20. let minulého století a které přetrvaly ve v podstatě nezměněné podobě až do 60. let, vysvětluje nejlépe hypotéza o „zamrznutí“ (*freezing*) konfliktních linií Steina Rokkana (Lipset, Rokkan 1967:50–56).
29. Anton Pelinka použil pro schopnost rakouských elit chovat se v orientaci na kompromis a spolupráci termín „*Flexibilität der Suprastruktur*“ (Pelinka 1988:38–39).
  30. Podle některých politologů (Gerhard Lehmbuch) se specifická politická kultura (elit) ve smyslu hledání rovnováhy a vyjednávání kompromisu rodila již v etapě existence Předlitavska a tedy nebyla zcela novým prvkem. (Srov. Mommsen-Reindl 1976:69–74)
  31. Přitom jednání o sestavení koalice, rozdělení lukrativních míst a zejména ohledně obsahu velmi důkladné koaliční smlouvy nebyla jednoduchým procesem. Frederick Engelmann přirovnal např. z hlediska obtížnosti jednání o sestavení koalice po volbách 1959 s mírou nadsázkou k jednáním o rakousko-uherském vyrovnání (Engelmann 1962:660–661).
  32. V čele strany stáli postupně Leopold Kunschak (1945), Leopold Figl (1945–1952), Julius Raab (1952–1960), Alfons Gorbach (1960–1963), Josef Klaus (1963–1970), Hermann Withalm (1970–1971), Karl Schleinzler (1971–1975), Josef Taus (1975–1979), Alois Mock (1979–1989), Josef Riegler (1989–1991), Erhard Busek (1991–1995) a Wolfgang Schüssel (od roku 1995).
  33. Již tehdy získala strana obdobnou organizační strukturu, jakou má i v současnosti. Struktura ÖVP kombinuje územní (zemský) a funkcionální hledisko. Teritoriální organizace jde z celostátní roviny přes zemskou a okresní až k místním organizacím. Lze říci, že síla ÖVP tkví poměrně silně v zemské politice. V letech 1945–1990 strana kontinuálně vládla v Dolních a Horních Rakousích, Solnohradsku, Štýrsku, Tyrolsku a Vorarlbersku, v letech 1945–1964 v Burgenlandu atd. Důležitá je rovněž funkcionální struktura strany, která našla výraz v tzv. svazech (*Bünde*). Nejvýznamnější jsou Rakouský svaz zemědělců (ÖBB), Rakouský svaz hospodářství (ÖWB) a Rakouský svaz dělníků a zaměstnanců (ÖAAB), dále pak pod ÖVP existují Rakouské ženské hnutí (ÖFB), Mladá lidová strana (JVP) a Rakouský svaz seniorů (ÖSB). Ke straně dále náleží řada asociovaných organizací (*Akademikerbund*) a početná řada katolických spolků. ÖVP má obecně vzato nejhustější síť místních organizací ze všech rakouských stran. Zajímavé je, že hlavní masa členů je v podstatě nepřímými členy právě prostřednictvím členství v některém z výše zmíněných svazů. Zatímco přímých členů ÖVP je pouze 4 000, svazy sdružují cca 550 000 členů. Svazy jsou přitom organizačně a zejména finálně nezávislé. Jejich hustá síť na jednu stranu umožňuje reprodukci stranické politiké kulture a udržuje zbytky katolického *milieu*, jejich finanční nezávislost však vyvolává pokusy o revizi jejich postavení vůči stranické centrále. (Srov. *AEIOU Encyclopedia* <http://www.aeiou.at>, heslo *Österreichische Volkspartei*)
  34. Kooperace v rámci velké koalice byla kritizována ze strany malých formací, které mnohdy vznikly z odstěpených skupin parlamentních stran. Malé strany, které v průběhu 40. až 60. let v Rakousku vznikaly, kritizovaly přirozeně nejostřeji ty z velkých stran, z nichž se vydělily. Kritizována byla i postupující desideologizace ÖVP, SPÖ a VdU/FPÖ. Lidovecké provenience byly formace DU, FD a CSP. Ani jedna z těchto stran nedosáhla na celorakouské rovině jakéhokoliv politického úspěchu. (Srov. Autengruber 1997)
  35. Zdroj: Pelinka, Plasser 1988:769.
  36. Za klasickou fází rakouské konsociální demokracie je označována etapa 1945–1966. (Srov. Luther, Müller 1992:10–11)
  37. Spolková rada ÖVP vydala v lednu 1966 výzvu, v níž deklarovala: „*Kdo nechce být převálcován rudou lidovou frontou, musí přinést pro svou svobodu i materiální oběti...Komunisté a socialisté jsou rozhodnutí udělat z SPÖ nejsilnější stranu. Tím by bylo Rakousko převálcováno rudou lidovou frontou.*“ (cit. podle Berchtold 1967:69).
  38. Prostor pro roli *catch-all* stran byl v Rakousku rozšířen i proto, že byla institucionálně oslabována stávající konfliktní pole (zavedení silných mechanismů sociálního partnerství, konkordát s katolickou církví z roku 1960 atd.). (Srov. Pelinka 1988:39–44) Ještě průzkumy veřejného mínění týkající se voleb 1966 ale ukazovaly, že septičí voličské opce pro ÖVP a aktivně praktikovaného katolicismu je velmi silné. S výjimkou dělníků platilo na základě těchto průzkumů pro všechny ostatní sociální

- kategorie, že praktikující katolíci v rámci těchto sociálně a profesně vymezených skupin volí v rozhodující většině právě ÖVP. (Srov. Bingham Powell 1976:10 a zejména Engelmann, Schwartz 1974:952–956)
39. Souviselo to s dlouhodobými procesy změn ve složení rakouské společnosti. Vedle procesů sekularizace, urbanizace a dalších měl zejména pro ÖVP velmi negativní dopady trend proměny struktury zaměstnanců podle sektorů. Posilování terciálního sektoru se totiž nedělo primárně na úkor sekundárního, ale primárního, z něhož se rekrutovala nejstabilnější skupina voličů ÖVP. Jestliže v letech 1951–1981 stoupl podíl osob zaměstnaných v sekundárním sektoru ze 37,6% na 41%, pak pro zemědělství a lesnictví (primární sektor) klesl tento údaj dramaticky z 31,6% na pouhých 8,5% a tento pokles ještě pokračoval (viz Plasser 1988:59). V roce 1993 pracovalo v zemědělství pouze 4% Rakušanů. (Müller 2000:10) Určitou roli hrál i fenomén, který byl a je patrný v západní Evropě již dlouhodobě a stále častěji je možno pozorovat jeho projevy i v „postkomunistických“ zemích. Jde o fenomén tzv. znechucení politikou (v německém prostředí *Politikverdrossenheit*), který se projevuje zvyšujícím se počtem lidí, kteří rezignují na politickou participaci (pro Rakousko srov. Gehmacher, Birk, Ogris 1988:110–116).
40. Jestliže v roce 1955 ukazovaly průzkumy, že mezi voliči ÖVP bylo 67% praktikujících katolíků, klesl tento podíl v roce 1972 na 55%, v roce 1985 na 45%, v roce 1990 činil 47%. (Plasser, Ulram, Grausgruber 1992:21)
41. Podobnému problému, ale v menší míře byla nucena čelit rovněž SPÖ.
42. Zdroj: Pelinka, Plasser 1988:769 a Plasser, Ulram, Sommer 1999:6.
43. Kromě těchto makrosociálních změn podlamuje akceschopnost mobilizace voličů ÖVP nadále také klesající počet členů strany a klesající akceschopnost stranické organizace. Wolfgang Müller identifikoval pět hlavních problémů, které mají obě tradiční strany ohledně stranické organizace: 1) klesající počet členů; 2) stagnace nebo úpadek míry participace na aktivitách strany (rostoucí pasivita straníků); 3) rozvazování vazeb mezi přidruženými organizacemi a stranami; 4) úpadek schopnosti stranické organizace komunikovat s okolím; 5) úpadek stranického tisku. Tento poslední faktor je podle Müllera součástí širšího procesu transformace rakouských sdělovacích prostředků a logiky fungování médií, který se promítá v rozhodující roli mediální prezentace ve volební kampani atd. Boj o kontrolu nad státem kontrolovanou ÖRF (tradičně ovlivněnou a stranici zejména SPÖ) a spor o to, zda přidělit vysílací licence privátním televizím jsou ostatně v současnosti velmi důležitým tématem politického soupeření. (Müller 2000:14–17)
44. Tabulka převzata z Plasser, Ulram, Sommer 1999:14.
45. Zajímavé jsou údaje o tom, kam se ve volbách „ztráceli“ lidovecké hlasy, respektive ke kterým stranám přebíhali voliči ÖVP. Ve volbách 1994 ÖVP ztratila ve prospěch FPÖ, teritoriálně vzato nejvíce v Korutanech a Štýrsku, ve Vídni ztratila ÖVP i ve prospěch LIF. Pro ÖVP volby 1994 znamenaly, že cca 2000 voličů ÖVP z roku 1990 volilo v roce 1994 SPÖ, 111 000 FPÖ, 21 000 Zelené a 37 000 LIF. Zisky od jiných stran měla ÖVP prakticky jen od SPÖ, když tuto stranu v roce 1990 volilo cca 5000 voličů, kteří v roce 1994 volili lidovce. (Neuwirth 1994) Ve volbách 1995 byla kvantitativně nejsilnějším přesunem voličů ztráta zhruba 66 000 hlasů, které ztratilo LIF ve prospěch ÖVP (teritoriálně se jednalo především o vídeňské a korutánské voliče). Celkově tedy oproti roku 1994 ztratila ÖVP cca 3000 voličů ve prospěch SPÖ, 14 000 ve prospěch FPÖ, ale naopak získala cca 34 000 voličů Zelených z předchozího roku a zejména zmíněných 66 000 voličů LIF. (Neuwirth 1995) Ve volbách 1999 ztratila ÖVP jednoznačně na úkor FPÖ, tato ztráta byla nejhorší ve Štýrsku. ÖVP ve prospěch FPÖ ztratila cca 64 000 svých voličů z roku 1995, ztratila ale také cca 22 000 voličů ve prospěch SPÖ, 18 000 voličů přešlo od ÖVP k Zeleným, 23 000 k LIF a 8000 k DU. (Neuwirth 1999)
46. Plasser s Ulramem (2000:34) např. hovoří o nové hodnotové konfliktní linii mezi novou pravici s autoritářskými sklony a novou levicí kombinující postmateriální hodnoty a společenský (nikoliv ekonomický) libertarianismus.
47. Problémy ÖVP byly posílány i tím, že se nedokázala jednoznačně vyhranit jako protržně orientovaná strana, což bylo dáno snahou udržet si širokou klientelu, integraci strany do orgánů sociálního partnerství a její silné přítomnosti v přebujelém veřejném sektoru. (Plasser, Ulram 2000:5)

48. Malá mimoparlamentní strana působící v letech 1945–1957.
49. Kandidátka poněkud obskurního politika a stavebního velkopodnikatele Richarda Lugnera pro volby do Národní rady 1999.

Použitá literatura a elektronické materiály:

- Pozn.: platnost všech uvedených elektronických adres je ověřena ke 31. 8. 2001.
- AEIOU Encyclopedia (<http://www.aeiou.at>)
- AUTENGRUBER, Peter (1997): *Kleinparteien in Österreich 1945 bis 1966*. Innsbruck – Wien: Studien – Verlag.
- BADER, Erwin (1999): *Christliche Sozialreform im Sinne von Karl von Vogelsang*. In: Rill, Robert; Zellenberg, Ulrich E. (eds.) (1999): *Konservativismus in Österreich. Strömungen, Ideen, Personen und Vereinigungen von den Anfängen bis heute*. Graz – Stuttgart: Leopold Stocker Verlag, s. 153–162.
- BERCHTOLD, Klaus (1967): *Österreichische Parteiprogramme 1868–1966*. München: R. Oldenbourg Verlag.
- BINGHAM POWELL, G. (1976): *Political Cleavage Structure, Cross-Pressure Processes, and Partisanship: An Empirical Test of the Theory*. American Journal of Political Science, roč. 20, č. 1, s. 1–23 (elektronická verze: <http://www.jstor.org>).
- BOYER, John W. (1986): *The End of an Old Regime: Visions of Political Reform in Late Imperial Austria*. The Journal of Modern History, roč. 58, č. 1, s. 159–193 (elektronická verze: <http://www.jstor.org>).
- COTTA, Maurizio (1992): *Building New Party Systems After the Dictatorship. The East European Cases in a Comparative Perspective*. University of Siena Working Paper.
- DACHS, Herbert (ed.) (1992): *Parteien und Wahlen in Österreichs Bundesländern 1945–1991* (Österreichisches Jahrbuch für Politik, Sonderband 4). München – Wien: R. Oldenbourg Verlag und Verlag für Geschichte und Politik.
- DACHS, Herbert (1995): *Das Parteiensystem*. In: Tálos, Emmerich; Dachs, Herbert; Hanisch, Ernst; Staudinger, Anton (eds.) (1995): *Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste republik 1918–1933*. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, s. 143–159.
- ENGELMANN, Frederick C. (1962): *Haggling for the Equilibrium: The Renegotiation of the Austrian Coalition, 1959*. The American Political Science Review, roč. 56, č. 3, s. 651–662 (elektronická verze: <http://www.jstor.org>).
- ENGELMANN, Frederick C.; SCHWARTZ, Mildred A. (1974): *Partisan Stability and the Continuity of a Segmented Society: The Austrian Case*. American Journal of Sociology, roč. 79, č. 4, s. 948–966 (elektronická verze: <http://www.jstor.org>).
- FELLNER, Fritz (1988): *The Problem of the Austrian Nation after 1945*. The Journal of Modern History, roč. 60, č. 2, s. 264–289 (elektronická verze: <http://www.jstor.org>).
- FIALA, Petr (1997): *Identita křesťanských politických stran*. In: Fiala, Petr (ed.): *Křesťanské alternativy v politice*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 71–92.
- FIALA, Petr (1995): *Katolicismus a politika. O politické dimenzi katolicismu v postmoderní době*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- FIALA, Petr (1996a): *Křesťanské politické strany v západní Evropě. Teoretické a metodologické přístupy k analýze křesťansko-demokratických stran*. Politologický časopis, roč. 3, č. 1, s. 30–37.
- FIALA, Petr (1996b): *Křesťanští demokraté a změny v politickém systému Rakouska*. Proglas, roč. 7, č. 1, s. 37–43.
- FIALA, Petr (1999): *Svobodomyšlná strana Rakouska (FPÖ)*. In: Dančák, Břetislav; Fiala, Petr (eds.) (1999): *Nacionalistické politické strany v Evropě*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy university, s. 53–70.
- FIALA, Petr; STRMISKA, Maxmilián (1998): *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal.

- GEHMACHER, Ernst; BIRK, Franz; OGRIS, Günther (1988): *1986: Das Wahljahr der Überraschungen – Aus dem Blickpunkt der Wahlverhaltenstheorie*. In: Pelinka, Plasser (1988), s. 103–126.
- GEHMACHER, Johanna (1995): *Jugendbewegung und Jugendorganisationen in der Ersten Republik*. In: Tálos, Emmerich; Dachs, Herbert; Hanisch, Ernst; Staudinger, Anton (eds.) (1995): *Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste republik 1918–1933*. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, s. 292–303.
- GRANDNER, Margarete (1994): *Conservative Social Politics in Austria, 1880–1890*. Center for Austrian Studies Working Paper 94–2 (<http://www.cas.umn.edu/wp942.htm>).
- HÖBELT, Lothar (1999): *Die Konservativen Alt-Österreichs 1848 bis 1918: Parteien und Politik*. In: Rill, Robert; Zellenberg, Ulrich E. (eds.) (1999): *Konservatismus in Österreich. Strömungen, Ideen, Personen und Vereinigungen von den Anfängen bis heute*. Graz – Stuttgart: Leopold Stocker Verlag, s. 109–151.
- INGLEHART, Ronald (1981): *Post-Materialism in an Environment of Insecurity*. The American Political Science Review, roč. 75, č. 4, s. 880–900 (elektronická verze <http://www.jstor.org>).
- INGLEHART, Ronald (1971): *The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies*. The American Political Science Review, roč. 65, č. 4, s. 991–1017 (elektronická verze <http://www.jstor.org>).
- INGLEHART, Ronald; FLANAGAN, Scott C. (1987): *Value Change in Industrial Societies*. The American Political Science Review, roč. 81, č. 4, s. 1289–1319 (elektronická verze <http://www.jstor.org>).
- KINDLEY, Randall W. (1992): *From Class Conflict to Class Cooperation: The Evolution of Austrian Cooperation*. Center for Austrian Studies Working Paper 92–2 (<http://www.cas.umn.edu/wp922.htm>).
- KLÍMA, Michal (1998): *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix.
- LANE, Jan-Erik; ERSSON, Svante (1997): *Parties and Voters: What Creates the Ties?* Scandinavian Political Studies, roč. 20, č. 2, s. 179–196.
- LESER, Norbert (1985): *Der Bruch der Koalition 1920 – Voraussetzungen und Konsequenzen*. In: Neck, Rudolf; Wandruszka, Adam (eds.): *Koalitionsregierung in Österreich. Ihr Ende 1920 und 1966. Protokoll des Symposiums „Bruch der Koalition“ in Wien am 28. April 1980*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik.
- LIJPHART, Arend (1969): *Consociational Democracy*. World Politics, roč. 21, č. 2, s. 207–225 (elektronická verze: <http://www.jstor.org>).
- LIJPHART, Arend (1977): *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven and London: Yale University Press.
- LIPSET, Seymour Martin; ROKKAN, Stein (1967): *Cleavage Structures. Party Systems and Voter Alignments: An Introduction*. In: Lipset, Rokkan (eds.): *Party Systems and Voters Alignments*. New York: The Free Press, s. 1–64.
- LUTHER, Kurt Richard (1992): *Consociationalism, Parties and the Party System*. In: Luther, Kurt Richard; Müller, Wolfgang C. (eds.) (1992): *Politics in Austria: still a case of consociationalism?* London – Portland: Frank Cass & Co, s. 45–98.
- LUTHER, Kurt Richard; MÜLLER, Wolfgang C. (1992): *Consociationalism and the Austrian Political System*. In: Luther, Kurt Richard; Müller, Wolfgang C. (eds.) (1992): *Politics in Austria: still a case of consociationalism?* London – Portland: Frank Cass & Co, s. 1–15.
- MILLER, James (1992): *Agrarian Politics in Interwar Austria*. Center for Austria Studies Working Paper 92–3 (<http://www.cas.umn.edu/wp923.htm>).
- MOMMSEN-REINDL, Margareta (1976): *Das Österreichische Proporzdemokratie und der Fall Habsburg* (Böhlaus zeitgeschichtliche Bibliothek, Bd. 1). Wien – Köln – Graz: Hermann Böhlaus Nachf.
- MÜLLER, Wolfgang C. (2000): *Elections and the Dynamics of the Austrian Party System since 1986*. Wien: Zentrum für angewandte Politikforschung (elektronická verze: <http://www.zap.or.at/e2020.html>).
- Österreichische Volkspartei (<http://www.oevp.at>).
- NEUWIRTH, Erich (1995): *Statistische Wählerstromanalyse der Nationalratswahl 1995* (<http://www.sunsite.univie.ac.at/Austria/elections/nrw95/nrwstr95.html>).
- NEUWIRTH, Erich (1994): *Wählerstromanalyse Nationalratswahl 1994* (<http://www.sunsite.univie.ac.at/Austria/elections/nrw94e.html>).

- NEUWIRTH, Erich (1999): *Wählerstromanalyse Nationalratswahl 1999* (<http://www.sunsite.univie.ac.at/Austria/elections/wstrom99/WstromNRW99.htm>).
- PELINKA, Anton (1988): *Abstieg des Parteienstaates – Aufstieg des Parlamentarismus. Zum Wandel des österreichischen Parteiensystems*. In: Pelinka, Plasser (1988), s. 35–52.
- PELINKA, Anton (1982): *Struktur und Funktion der politischen Parteien*. In: Fischer, Heinz (ed.) (1982): *Das politische System Österreichs*. Wien – München – Zürich: Europaverlag, s. 31–53.
- PELINKA, Anton; PLASSER, Fritz (eds.) (1988): *Das österreichische Parteiensystem* (Studien zu Politik und Verwaltung, Bd. 22). Wien – Köln – Graz: Böhlau Verlag.
- PLASSER, Fritz (1988): *Das österreichische Parteiensystem zwischen Erosion und Innovation. Eine empirische Langzeitanalyse*. In: Pelinka, Plasser (1988), s. 53–78.
- PLASSER, Fritz; ULRAM, Peter A. (2000): *The Changing Austrian Voter*. Wien: Zentrum für Angewandte Politikforschung (<http://www.zap.or.at/e202006.html>).
- PLASSER, Fritz; ULRAM, Peter A.; GRAUSGRUBER, Alfred (1992): *The Decline of „Lager Mentality“ and the New Model of Electoral Competition in Austria*. In: Luther, Kurt Richard; Müller, Wolfgang C. (eds.) (1992): *Politics in Austria: still a case of consociationalism?* London – Portland: Frank Cass & Co, s. 16–44.
- PLASSER, Fritz; ULRAM, Peter A.; SOMMER, Franz (1999): *Analyse der Nationalratswahl 1999*. Wien: Zentrum für Angewandte Politikforschung (<http://www.zap.or.at/202005.html>).
- ROKKAN, Stein (1999): *The Four Thresholds of Democratisation*. In: Flora, Peter; Kuhnle, Stein; Urwin, Derek (eds.) (1999): *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Oxford: Oxford University Press, s. 244–260.
- SECHER, Herbert P. (1958): *Coalition Government: The Case of the Second Austrian Republic*. The American Political Science Review, roč. 52, č. 3, s. 791–808 (elektronická verze: <http://www.jstor.org>).
- SCHORSKE, Carl E. (2000): *Videň na přelomu století*. Brno: Barrister & Principal.
- STAUDINGER, Anton; MÜLLER, Wolfgang C.; STEININGER, Barbara (1995): *Die Christlichsoziale Partei*. In: Tálos, Emmerich; Dachs, Herbert; Hanisch, Ernst; Staudinger, Anton (eds.) (1995): *Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste republik 1918–1933*. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, s. 160–176.
- STRMISKA, Maxmilián (1998): *Póly, polarita a utváření středo- a východoevropských multipartismů*. Politologický časopis, roč. V, č. 4, s. 347–365.
- VOEGELIN, Erich (1998): *Yzpomínky na život a filozofii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- ZÖLLNER, Erich (1984): *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik.

Summary: ÖVP and the Metamorphosis of the Catholic Camp

The present article brings the systematical analysis concerning the development of the catholic camp (*Lager*) in Austria and foremost the situation of the political parties which represented this camp from the beginning of the party formation of Christian Social Party (1890s) until present. The analysis is based upon the concept of camps (*Lagers*) which is distinguished from the concepts of poles and pillars (*Säule*).

First, there are examined the beginning of the catholic camp and catholic policy and the processes of formation of catholic milieu and its penetration in the dominant liberal society, politics and culture of the establishment in the Habsburg Monarchy. The catholic camp and its political party (Christian Socialists) were competing with the social democratic milieu in the difficult struggle for supremacy over the polity and politics during the Austrian First Republic.

The creation of the authoritarian state is interpreted as in fact victory of the catholic camp and its political, cultural and societal ideas.

After six years of the German occupation, the Second Austrian Republic was created under the supervision of the Allies. Austria in the years 1945–1966 is described as almost pure example of the consociational democracy. The camp mentality and the deep-rooted cleavages dividing Austrian society were almost of the same intensity as in the pre-war era of the First Republic, but the behavior of political leaders was different determined by the ideas of cooperation and seeking of compromise. In this situation, Austrian People's Party was successfully maintained its position of the leading political force of the organizations within the catholic lager. In the years 1966–1970 there was ruling even the majority government composed only from the members of ÖVP. However, the Social Democrats took the initiative in the period 1970–1987 (in the years 1983–1987 in the coalition with the Austria's Freedom Party).

In detail there are examined the processes of dealignment, the reconfiguration and decline of existing cleavages and the rise of new societal divisions. These processes fragmented the traditional segmentation of Austrian society and they caused the erosion of the camp mentality and the camp milieu during the 1970s, 1980s and 1990s. The classical electorate of the ÖVP was disintegrating and for the party it was very difficult to find ability to create new voters' ties and alignments. The Austrian party system is no longer the bipartistic one since the powers of the three main actors (SPÖ, ÖVP, FPÖ) are almost equalized measured according to the election results. The ÖVP was forced back in the Austrian party competition with its rigid structure and not very advantageous ideological background and without the traditional camp alignments backing.